

SLOVENSKÁ LITERATURA V ČESKÉ ŠKOLE

Dagmar Dorovská (Brno)

Již od minulého století představovalo kontinuální zastoupení slovenské literatury ve školní četbě české mládeže pravděpodobně nejmasovější způsob její prezentace u nás. Výjimkou bylo jen období po fašistickém rozbití Československa v letech 1939 — 1945. Totéž platilo o české literatuře na Slovensku.

V obou národních prostředích se tak ještě před vznikem společného státu Čechů a Slováků začala rozvíjet prostřednictvím vyučování literatury na základních a středních školách didakticky řízená forma biliterární komunikace, jež se v českém i slovenském školství stala kulturně výchovnou a osvětovou tradicí. Na její vznik působila v daných podmínkách zejména historicky podmíněná blízkost našich národních literatur, jejímž vnějším faktorem byla těsná jazyková příbuznost, zatímco zevnitř obě literatury kromě jiných rysů sblížovala významná úloha, jež jim v českém i slovenském prostředí byla přisuzována — a kterou tak či onak skutečně plnily — v národně osvobozeném zápase. Ten vlivem známých historických okolností postupně stále konkrétněji směřoval k vytvoření společného státu Čechů a Slováků. Státní jednota se s oporou ideje národní jednoty československé stala oficiálně a mezinárodně přijatou skutečností v říjnu roku 1918.

Jako výsledek komplexnějšího rozboru historického vývoje postavení a interpretace slovenské literatury v školní četbě české mládeže, ale i jako různými dobovými okolnostmi vyvolané reflexe (zpravidla v období některé z mnoha našich školských reforem) byly poznatky z výzkumu uvedené problematiky již dříve publikovány v podobě odborných článků i obsáhlejších studií.¹ V současnosti je můžeme vzhledem k aktuální podobě styků

¹ Podrobněji viz in D. Dorovská: Slovenská literatura v literární výchově v českých základních školách od roku 1918. UJEP v Brně, Brno, 1987.

a vztahů mezi našimi národy vnímat jako svědectví o vývoji názorů na sice dílčí, z hlediska vzájemného poznávání nikoliv však nevýznamnou kapitolu česko-slovenské výměny literárních hodnot.

Informace, které k dané problematice poskytují nejen tyto práce, ale zejména také pramenný materiál v podobě školských dokumentů, učebnic literatury, školních čítanek a pomocných příruček pro vyučovací praxi literární výchovy, je dnes již možné začít analyzovat s vědomím, že se jedná o kapitolu svým způsobem uzavřenou. Toto konstatování ovšem nemá znamenat, že by za daných okolností měla slovenská literatura z českých škol zcela vymizet nebo že se tak již dokonce stalo. Je pochopitelné, že po nedávném rozdělení Československa na dva samostatné státy, zanikl nejen v této dílčí, ale prakticky ve všech dalších oblastech česko-slovenských styků a vztahů na obou stranách bývalými státovými poměry posvěcovaný protekcionismus. Jde totiž o to, že až nyní, kdy se chtě nechtě z pokrevně příbuzných literatur aspoň navenek staly naše literatury spíše sousedními, vznikla teprve skutečná možnost vybírat ze slovenské literatury pro četbu českých žáků tak, aby se vedle nezbytných didaktických zásad mohl tento výběr řídit již pouze skutečnými hodnotami slovenské literatury samotné. Ideologická klíše a proklamativní postuláty tradičně až donedávna určující v učebních osnovách slovenské literatury čestné „místo po pravici“ literatury české byly ve skutečnosti především administrativním opatřením. Smyslem bylo v meziválečném období deklarovat československé pojetí literatury v duchu národní jednoty československé a po roce 1945 „didaktickou jednotu české a slovenské literatury jako československé socialistické literatury“.²

Jejich nepřítomnost v nejnovějších učebních osnovách by ovšem neměla být autory literárních učebnic a školních čítanek chápána (a doklady o tom, že tomu tak může být, již existují³)

² K. Rosenbaum: Pokrokový odkaz vztahov českej a slovenskej literatúry. In: Československý literárny kontext. Slovenský spisovateľ, Československý spisovateľ, Bratislava — Praha 1980, s. 31.

³ Viz např. V. Nezkusil: Výpravy do světa literatury. Čítanka pro 8., popř. 9. ročník ZŠ. Fortuna, Praha 1993; V. Martinková a kol.: Čítanka 4. Trizonia, Praha 1994; podobná je situace v řadě dalších nových pomůcek pro vyučování literatury.

jako příležitost k úplné negaci předcházejícího stavu. Je to ovšem příležitost, jak i v tak citlivé oblasti, jakou je výchovně-vzdělávací proces mladé generace, narovnat obraz vzájemných vztahů našich národních literatur. Naštěstí i v tomto pojetí již vznikají práce⁴, které k tomu pro vyučovací praxi vytvářejí potřebné podněty.

Tento problém je ovšem nejen záležitostí nově koncipovaného výběru četby ze slovenské literatury, ale vlastně celé vyučovací praxe literární výchovy v základních a středních školách. Spolu s výběrem skutečně reprezentativního souboru textů je to především také otázka jejich prezentace a interpretace. Znamená to pokusit se najít nová řešení aspoň ve dvou oblastech. První z nich představuje nutnost změnit pedagogické myšlení o postavení slovenské literatury v české škole způsobem, který by v potřebné míře reflektoval nejen změnu státoprávního uspořádání, ale aby rovněž do důsledku respektoval to, co vždycky mělo být přijímáno za nezpochybnitelný rys česko-slovenského literárního procesu. Je to zcela rovnoprávný vztah dvou sice mimořádně si blízkých, avšak stejně tak zcela svébytných národních literatur české a slovenské. S tímto vědomím je třeba odpovídajícím způsobem realizovat v literární výchově v českých i slovenských školách tyto funkce, jež z tohoto vztahu přirozeně vyplývají. Za nejdůležitější z nich označil již v roce 1969 Vladimír Mayer funkci obecně estetickou a dále definoval funkci morálně etickou a vzdělávací. Ze závěrů, k nimž až dosud dospěla při analýze této problematiky česká i slovenská literární věda, je třeba připomenout ještě funkci komplementární, jejíž působení můžeme s použitím dokladů ze starších pramenů chápat jako vzájemné obohacování v žánrových i tematických souvislostech školní četby.

Model představující slovenskou literaturu v české škole měl ovšem po celé generace školních čítanek takřka neměnnou podobu, jež prakticky ve všech ohledech zřetelně zaostávala za skutečnou situací ve slovenské literatuře. Základ tvořily ukázky z lidové slovesnosti. Slovenskou literaturu 19. století přibližují úryvky z díla Jana Kollára a Pavla Josefa Šafaříka (také

⁴ Viz např. L. Soldán a kol.: Přehledné dějiny literatury III. SPN, Praha 1997. Kapitola Slovenská literatura v letech 1945–1996 (s. 178–195) zpracoval Emil Charous.

Šafaríka či Šafárika), dále štúrovců a P. Országha Hviezdoslava. V různých etapách 20. století pak byly čítanky doplňovány dílčími ukázkami z děl slovenských autorů mladších generací. Zatímco v meziválečném období jako reprezentanti tehdy nejnovější slovenské poezie 20. století dominovali v českých čítankách Ivan Krasko a Martin Rázus, po roce 1945 je vystřídali Ladislav Novomeský a Miroslav Válek. Slovenskou, respektive slovensky psanou prózu po celá desetiletí prezentovaly po roce 1945 především úryvky z děl Petra Jilemnického. Jaká je v tomto směru situace v současnosti, může ilustrovat několik následujících příkladů. Do nepoužívanější čítanky pro 4. ročník střední školy⁵ se nevešla ani jedna ukázka ze slovenské literatury 2. poloviny 20. století, a to i přesto, že v příslušné učebnici literatury od stejných autorek⁶ je slovenská literatura sice hodně zjednodušeně, avšak přece jen zmiňována v obecných i dílčích souvislostech. Zcela obdobná je situace v informativně nejdůkladněji zpracovaných příručkách literární výchovy pro 2. stupeň ZŠ od Vladimíra Nezkusila⁷, jež jsou ovšem využívány spíše v nižších ročnících víceletých gymnázií. Ani další varianty současných čítanek vydaných po rozdělení bývalého Československa se od uvedených příkladů mnoho neliší.

Nemyslím, že právě tento způsob je definitivním řešením nebo aspoň předobrazem nové podoby prezentace česko-slovenských literárních vztahů v oblasti, kterou zde sledujeme. Podle mého názoru spíše než to, co bychom s trochou nadsázky mohli nazvat „náhlým ochlazením příbuzenských styků“, je tento jev možno chápat jako určitou — a soudím, že pomíjivě přehnanou — reakci na ideologicky podmíněnou direktivnost koncepce této problematiky v předcházejících obdobích.

Svůj podíl na současném stavu má však zcela nepochybně i druhý z uvedených problémů, kterým byla zejména po roce 1945 nejasnost pravidel jazykové prezentace ukázek ze slovenské literatury ve školní četbě české mládeže. Tato otázka je vlastně dílčí součástí mnohem širší problematiky uměleckého překladu mezi našimi literaturami. Ve specifických podmínkách

5 Viz pozn. 3.

6 V. Martinková a kol.: *Literatura 4*. Trizonia, Praha 1994.

7 Viz pozn. 3.

receptivního bilingvismu historicky vzešlého z nejtěsnější jazykové příbuznosti mezi našimi národy vzbuzovala tato otázka opakovaně pozornost, neboť byla přirozeně vnímána nejen jako záležitost literárně komunikační, ale také jako národně identifikační. Existuje řada prací⁸, jež poukazují na to, že vzhledem k jistým odlišnostem historického vývoje našich národů nebyla potřeba uměleckého překladu českých literárních děl v slovenském kulturním prostředí nikdy pocítována tak intenzivně, jako ze strany českých čtenářů ve vztahu k literatuře slovenské. Výzkum uskutečněný v roce 1968 např. ukázal, že zatímco 53% respondentů výzkumu v Čechách dávalo jednoznačně přednost četbě slovenské literatury v českém překladu, na Slovensku jen 13% čtenářů uvedlo, že jim lépe vyhovuje číst českou literaturu ve slovenštině.⁹

Z těchto, ale přirozeně i z obecněji kulturně společenských příčin tak u nás postupně zcela převážila tendence prezentovat českému čtenáři slovenskou literaturu v překladu do češtiny.

Ponechám teď zcela stranou otázku oprávněnosti, potřebnosti či užitečnosti tohoto jevu z hlediska česko-slovenské literární výměny v obecném měřítku a nebudu ani analyzovat to, nakolik se na podobě a úrovni zmíněného receptivního bilingvismu v českém i slovenském prostředí zejména od 60. let podílely masové sdělovací prostředky a z nich pak zejména televize. Závěrem se pokusím jen stručně zmínit, nakolik mohla již dříve a pravděpodobně by mohla i dnes tato otázka působit na pozice slovenské literatury ve školní četbě české mládeže.

Obecně se dá říci, že stejně jako v obecné kulturní praxi převážila postupně i ve vyučování literatuře tendence k uplatňování slovenské literatury v překladu do češtiny. Současně ovšem až do let nedávno minulých stále existoval učebními osnovami explicitně stanovený požadavek prostřednictvím četby slovenských textů přibližovat žákům základy slovenštiny, respektive rozdíly mezi češtinou a slovenštinou. K tomu bylo ovšem zapo-

⁸ Přímo k problematice, o které zde pojednávám, se vztahuje např. příspěvek Jany Nemcové K špecifickým stimulom česko-slovenskej biliterárnosti v již citovaném sborníku Československý literárny kontext (s. 274–283).

⁹ Podrobněji viz rovněž D. Dorovská: Příprava k interpretaci slovenských textů v literární výchově na základních školách. ČJL 31, 1980–1981, č. 5, s. 208–215.

třebí ponechat v čítankách potřebné množství ukázek ze slovenské literatury v původním znění. Nešťastně se při řešení této otázky postupně vžila taková praxe, že se v původním znění do čítanek zařazovaly především ukázky ze starší slovenské literatury, neboť ta bez ohledu na svou přirozeně větší jazykovou odlehlost pro české čtenáře nebyla na rozdíl od nové a nejnovější slovenské literární produkce zdaleka tolik překládána do češtiny ani v obecném měřítku, ani pro potřeby vyučovací praxe. Tak se postupně stalo — a zasaženo tím bylo především řešení této problematiky v četbě žáků základních škol — že se nemalá část ukázek ze slovenské literatury stále více každé generaci českých žáků jazykově vzdalovala. To nutně oslabovalo jak bezprostřední estetickou působnost slovenských ukázek, tak nepochybně i utváření vztahu valné části mladých českých čtenářů k slovenské literatuře. Ke škodě věci se poněkud nedocenila receptivní, ale i didaktická účelnost paralelního překladu, který do čítankové praxe vstoupil již na počátku 20. století díky Jaroslavu Vlčkoví a znovu byl — ovšem jen sporadicky — uplatněn v některých čítankách ze 70. let¹⁰.

Dnes by již nemělo nic bránit tomu, aby postavení slovenské literatury ve školní četbě české mládeže bylo řešeno jak s patřičným ohledem na možnosti žáků, tak také s potřebným porozuměním pro skutečné hodnoty slovenské literatury, platné i v našem prostředí. Až donedávna ochraňovaný model prezentace slovenské literatury v české škole je v současnosti — a řekněme, že v řadě ohledů právem — poměrně razantně a rychle opuštěn. Otázkou zatím zůstává, kdy se dočkáme jeho nové podoby. Ta by měla být založena na prezentaci skutečných uměleckých a ideových hodnot slovenské literatury, tedy těch, které mají předpoklad oživit a rozvíjet i v nových podmínkách našich vzájemných vztahů ono skutečné obohacování, po němž volal již před takřka 70 lety F. X. Šalda.¹¹

¹⁰ Podrobněji viz D. Dorovská a F. Uher: Slovenský jazyk a literatura v 5.–8. ročníku české základní školy. ČJL 31, 1980–1981, č. 1 a 2, s. 15–24 a 67–75.

¹¹ Šaldův zápisník 1, 1928-